

МЕТАМОРФОЗИ ОДНОГО ПОНЯТТЯ

Олександр СИЧ,

Чернівецький національний університет
ім. Юрія Федьковича, Чернівці (Україна)

METAMORPHOSES OF THE ONE CONCEPT

Alexandr SYCH,

Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University, Chernivtsi Ukraine)
asych_chnu@yahoo.com

Сыч Александр. Метаморфозы одного понятия. Цель исследования. В статье рассматривается эволюция такого понятия как «революция» в академическом и общественном дискурсе в контексте политических и социокультурных трансформаций XX - первых десятилетий XXI вв. Основными методами исследования, кроме общенаучного, включающего анализ и синтез, индукцию и дедукцию, были исторический, основанный на принципе историзма, икомпаративный. **Научная новизна.** Автор впервые проследил, как менялось отношение к понятию «революция» в последние десятилетия, а также указал как данное понятие используется циничными политиками для манипуляции общественным сознанием и мобилизации протестных настроений с целью смены политических режимов и правящих элит в ряде стран. **Выводы.** Автор подверг сомнению распространённый термин «бархатные революции» и раскрыл его неоднозначный характер, а также обратил внимание - на примере «цветных революций» - на участвующую практику псевдореволюций, обесценивающих само понятие «революция», которое в сознании многих поколений людей обычно ассоциируется с борьбой за свободу и справедливость.

Ключевые слова: понятие «революция», «бархатные революции», «цветные революции», псевдореволюции.

Вступ. 2017-й рік - знаменний рік для істориків і суспільствознавців, адже на нього припадають 100-річні ювілеї таких явищ як Лютнева та Жовтнева революції в Росії або, як сьогодні називають ці події російські науковці, Велика російська революція, а також Українська революція 1917 - 1921 рр.

Зазвичай під революцією, як суспільним феноменом, розуміють глибокі, якісні зміни в розвитку суспільства; різкий, стрибкоподібний перехід від одного його стану до іншого; кардинальний переворот у соціально-економічних відносинах і політичній структурі, що приводить до ліквідації старого суспільного ладу й утвердження нового. До речі, саме це відрізняє її від бунту, заколоту, повстання, державного перевороту. Треба розуміти, що державний переворот, навіть успішний, не змінює засадничих підвалин суспільної системи, тобто зовні влада нібито змінюється, створюються нові уряди, приходять нові керівники тощо, але, по суті, все залишається, як і було. Стара структура влади починає поступово відновлюватися, як тільки спадає ейфорія перших переможних днів. Справжня ж революція змінює не обличчя влади, не її фасад, а саму сутність влади, її характер, приводить до керма державного управління представників нових соціальних груп, змінює відносини (форму) власності тощо.

Історіографія питання. Впродовж майже всього XX ст. зміст терміну «революція» визначався (і відповідно використовувався), насамперед, представниками академічної науки. Ставлення до революцій як помітного феномену в історії доби Нового часу було діаметрально протилежним у науковому та політичному дискурсі країн соціалістичного блоку, з одного боку, та країн Заходу, з іншого. У перших офіційна ідеологія розглядала революції як основний механізм оновлення суспільства, як найбільш повну форму суспільного прогресу (згідно відомому марксистському постулату –

«революції – локомотиви історії»), тобто оцінювалися як, безумовно, позитивне явище. У західних країнах, за окремими винятками, панувало рішуче неприйняття революцій та категоричне заперечення будь-якої позитивної їх ролі в історичному процесі. Більш того, виокремився особливий напрямок наукових досліджень – «соціологія революцій»; його представники, активно застосовуючи кількісні (квантитативні) методи, намагалися ретельно вивчити причини, характер, підсумки та наслідки революцій, склад їх учасників (рушійних сил), динаміку та внутрішню логіку розвитку тощо, щоби, узагальнивши всі складові, закономірності та особливості риси буквально всіх революцій, що трапилися в історії, сформулювати конкретні рекомендації (насамперед, для правлячих еліт) як запобігти виникненню революцій.

Виклад основного матеріалу. Ситуація почала змінюватися з другої половини 1980-х рр., коли в Радянському Союзі в науковій періодиці, спеціальній літературі, ЗМІ почастішала критика пануючої тоді тенденції до перебільшення історичної ролі революцій при замовчуванні їх неоднозначних, зокрема й негативних, наслідків і водночас недооцінці творчого потенціалу реформ і реформаторської діяльності. Лейтмотивом багатьох історичних, публіцистичних, літературних творів стали твердження про «безплідність», «історичну безперспективність», «руйнівний характер» революцій як таких. Іншими словами, була запозичена фактична західна точка зору на роль революцій. На жаль, незабаром стало зрозумілим, що ця, нібито суто теоретична, дискусія набула неабиякого політичного забарвлення. Адже підхопивши висновки про безплідну й навіть шкідливу роль революцій взагалі, деякі публіцисти, письменники, громадські діячі, „не зупиняючись” перейшли до запеклої критики вже конкретної революції – Жовтневої революції 1917 р. в Росії. Як стало зрозумілим, це було потрібно, так би мовити, для ідейно-теоретичного

обґрунтування вже практичних виступів так званих демократичних і націоналістичних сил проти дітища цієї революції – Радянської держави та її суспільного устрою. Правда, свій прихід до влади наприкінці серпня 1991 р. ці сили чомусь назвали... «демократичною революцією» (!), хоча в попередні роки всіляко відхрещувалися від самого поняття «революція» та постійно твердили, що вже досить революцій, країна втомилася від революційних потрясінь тощо. Але заради остаточного повалення радянської системи вони готові були піти навіть на ризик розв'язання громадянської війни в жовтні 1993 р., хоча раніше вважали громадянські війни – і не без підстав – одним із жахливих супутників революцій. До речі, і на Заході, де, як зазначалося вище, на рівні державних ідеологій революції, як такі, вже давно були піддані анафемі, із захватом вітали „перемогу демократичних сил” у СРСР у серпні 1991 р., а журнал „Тайм” розмістив на своїй обкладинці фото радісного Б. Єльцина з російським триколом у руці та дав головному матеріалу цього номеру красномовну назву - «Російська революція»¹. Як кажуть, у подібних випадках коментарі зайві.

Ще одним прикладом такої зміни позиції західних політиків і мас-медіа в ставленні й відповідно в оцінці поняття «революція» можуть слугувати стрімкі й драматичні події 1989 року в країнах Центрально-Східної Європи, результатом яких стало падіння 6 комуністичних режимів. Як відомо, вони отримали назву «оксамитових революцій». Хоча, з наукової точки зору, *власне революційний* характер мали реформи, що почалися в цих країнах з початку 1990-х рр.: демонтаж соціалістичного ладу, трансформація політичної системи через запровадження демократичних процедур, створення нових партій, поширення плюралізму на ідеологічну та політичну сфери, перехід на рейки ринкового господарства з повним відновленням інституту приватної власності тощо. Таким чином, у колишніх соціалістичних країнах Центрально-Східної Європи відбулася зміна суспільно-політичного та економічного ладу.

Отже, з огляду на класичне визначення змісту поняття «революція», вони заслуговують називатися революціями чи, якщо комусь подобається, «оксамитовими революціями». Проте, не все виявляється таким однозначним, як видається ззовні. Ретроспективно оцінюючи ті події, деякі науковці вважають, що для характеристики розглядуваних подій слово «революція» вибрано не дуже вдало. Їхні аргументи можна звести до наступних тез.

По-перше, жодний комуністичний уряд Східної Європи не був повалений. Всі вони мирно склали з себе владні повноваження. У вирішальні моменти жоден комуністичний уряд не віддав наказу стріляти у своїх громадян, які вийшли на велелюдні мітинги й демонстрації (виняток становить Румунія, але й там опір з боку правлячої верхівки був недовгим). Більше того, комуністичні партії лояльно поставилися до зміни політичної ситуації, брали участь у перших після 1989 р. багатопартійних виборах і в деяких країнах навіть перемогли (Албанія, Болгарія тощо), хоча й ненадовго.

По-друге, ніде, за винятком Польщі, не сформувалася внутрішня опозиція, яка б стала серйозною загрозою для комуністичної влади, яка б мала чітку програму, власне, революційних дій, відкрито декларуючи свою налаштованість на докорінний злам існуючої системи. Та й тут, тобто в Польській Народній Республіці, поява потужної політичної опозиції (профоб'єднання «Солідарність») не викликало миттєвого руйнування системи, а зумовило її поступову трансформацію в процесі переговорів, компромісів, поступок, узгоджених перетворень. До речі, подібним шляхом після смерті Франко до демократичної форми правління перейшла така країна, як Іспанія.

По-третє, реформи та перетворення, започатковані подіями 1989-го, здійснювалися, як недивно на перший погляд, за участю значної, а в деяких країнах і більшої частини представників нещодавно ще правлячої еліти. Колишні представники партійно-державної номенклатури вправно пристосувалися до процесу реформ і спромоглися утримати в своїх руках не тільки владу (яка і так у них була раніше), але й зосередити в своїх руках власність, про що в соціалістичний період не могли й мріяти. Однак така, доволі поширена практика аж ніяк не відповідає змістові справжньої, класичної революції, бо остання як раз і позбавляє влади та власності дореволюційні правлячі еліти й панівні класи.

І, по-четверте, революції не приводять до відтворення того порядку, який існував до попередньої революції. У даному випадку ми споглядаємо як раз таке явище: так звані народно-демократичні революції наприкінці 1940-х рр. зруйнували той політичний і соціально-економічний лад (капіталізм), який - зрозуміло, з огляду на реалії сучасного світу, але з дотриманням його основних параметрів - відновили «оксамитові революції». Тому представники лівих політичних поглядів нерідко називають події 1989 року та зумовлені ними трансформації суспільного ладу контрреволюціями².

Принагідно зазначимо, що з часом і окремі науковці в самих східноєвропейських країнах почали з більшою обережністю ставитися до застосування слова «революції» стосовно подій 1989 року. Так, професор Будапештського університету ім. Лоренца Етвеша, знаний угорський історик Лайош Іжак називає події 1989 р. революцією, але бере це слово в лапки, і, на наш погляд, робить це не випадково. Прикметно, що уточнюючи свою оцінку, він запропонував, як видається, досить вдало й, головне, більш точне визначення того, що відбувалося в 1989 році, а саме - «переговорна революція»³. До речі, даний термін за своїм змістом уповні годиться й для характеристики подібних процесів 1989 – 1990 рр. в інших країнах Центрально-Східної Європи (наприклад, у Польщі або НДР).

Але, з огляду на вище вказане ставлення до революцій як негативних явищ, вельми характерно, що термін «оксамитові революції» був залобки прийнятий на Заході, легітимізований в політичному та суспільному дискурсі, шкільних програмах на пострадянському просторі та в країнах Центрально-

¹ Time, September 2, 1991.

² Sych O. Do pytannya pro prychyny ta kharakter podiy 1989 roku v Skhidniy Yevropi [To the question about the causes and nature of the events of 1989 in Eastern Europe], Istorychna panorama [Historical panorama], Zbirnyk naukovykh statey, Vypusk 22 – 23, P. 159 – 171.

³ Izhak L. Politicheskaya istoriya Vengriji 1944 – 1990 [Political history of Hungary. 1944 - 1990], M.: IRI RAN, 2006, P. 258 – 260.

Східної Європи. Парадоксально, що навіть переконані, так би мовити, ідейні супротивники революцій як таких, почали використовувати це поняття. Так, само слово «революція» перекочувало до словника неоконсервативних і неолиберальних кіл, в середовищі яких сформувалася концепція «неоконсервативної революції», хоча при цьому суттєво модифікувався її зміст.

Ще одним яскравим прикладом метаморфози даного поняття слід вважати появу терміну «кольорові революції», яким позначають будь-які зміни урядів і навіть політичних режимів у результаті заздалегідь підготовлених і відповідно керованих масових акцій протесту. Наприклад, «революція троянд» 2003 р. поклатала край правлінню Шеварднадзе в Грузії, «помаранчева революція» 2004 р. привела до влади Віктора Ющенка та його «любих друзів», «тюльпанова революція» 2005 р. у Киргизстані позбавила влади Аскара Акаєва, потім прийшла «арабська весна» (Єгипет, Туніс, Лівія) тощо. Всі вони відбувалися фактично за одним і тим же сценарієм, який був докладно розписаний у книжках Джина Шарпа, радше схожих на посібники, - «Від диктатури до демократії» та «198 методів ненасильницьких дій». Невипадково, що знавці його «творчості» також вживають термін «Шарп-революції».

Таким чином, технології, розроблені Шарпом, впливові політичні сили Заходу перетворили на політичний проект, давши йому неприйнятну колись для них назву «революцій». Мета таких «революцій» полягає у зміні політичних режимів і правлячих еліт у цілій низці країн, щоби забезпечити там проведення економічних, соціальних, політичних реформ західного зразка. По суті, здійснюється свого роду експорт західної економічної та політичної моделі під виглядом спонтанної, нібито народної й обов'язково демократичної «революції», яка, зрозуміло, подається у світових ЗМІ виключно у позитивному забарвленні.

Але є, принаймні, два принципових міркування, які змушують скептично ставитися до того, що впродовж останніх десятиліть як у західних країнах, так і на теренах колишніх держав соціалістичного блоку залюбки почали називати революціями.

По-перше, справжні революції назрівають об'єктивно, незалежно від волі людей, хоча певні групи населення цілком свідомо, як їм видається, «готують» їх, намагаються наблизити тощо. Але все одно революції, як правило, починаються несподівано для всіх. Наведу для прикладу декілька висловів В. І. Леніна, який, так би мовити, все своє свідоме життя присвятив підготовці революції й тому добре на них розумівся:

«... революцію не можна ані зробити, ані встановити чергу. Замовити революцію не можна, - революція виростає»⁴;

«Хіба ми в грудні минулого року могли з точністю знати про прийдешні лютневі дні? Хіба ми у вересні

знали цілком певно про те, що через місяць революційна демократія в Росії вчинить найбільший у світі переворот?»⁵;

«Революцію не можна врахувати, революцію не можна провістити, вона виникає сама собою. І вона наростає і повинна спалахнути. Хіба за тиждень до Лютневої революції хто-небудь знав, що вона вибухне?»⁶.

Крім того, не можна розробити «сценарій» революції, точніше, розробити його можна, але втілити в життя, реалізувати на практиці – справа, як свідчить історія, надзвичайно складна, а часто-густо практично неможлива, бо революції розвиваються за своїм власним «сценарієм», за своїми власними законами, збагнути які людям важко. Один із найбільш видатних істориків ХХ ст. Ерік Хобсбаум, змальовуючи революції «як стихійне явище, непередбавдане людині», зазначав:

«Революція являла собою не струнку систему спланованих рішень і обдуманих дій, а природний процес, непередбавданий людині чи такий, що вислизає з-під її контролю»⁷. Зовсім не випадково, що багато хто порівнював революції з природними явищами (наприклад, за словами О. І. Герцена, «землетрус Французької революції»). Німецький якобінець Георг Фостер, перебуваючи у вирі Французької революції 1789 - 1799 рр., порівнював її з виверженням вулкану: «Лава революції тече велично, поглинаючи все на своєму шляху», бо вважав, що революція – «природне явище, занадто рідкісне для нас, щоби ми могли пізнати його своєрідні закони»⁸ [Цит. за: 7, 82].

По-друге, сутність справжніх революцій, як суспільних явищ, полягала у фундаментальній, структурній зміні існуючої соціальної, політичної чи економічної системи. Іншими словами, відбувався докорінний переворот у наявній суспільній організації, в соціально-економічній структурі та політичній системі, що приводить до глибокої, якісної трансформації суспільства.

З огляду на наведені міркування, стає зрозумілим, що ті події, які сталися за останні 15 років подавалися медіа, як «революції», взагалі-то не мали власне *революційного* характеру, будучи, по суті, протестними суспільно-політичними виступами, які здійснювалися певними соціальними групами за підтримки політичних чи фінансових кіл шляхом усвідомлених і нерідко насильницьких дій, що були локалізовані в просторі й часі. Такі виступи (якщо спроба їх проведення була успішною) могли усунути від влади одіозного правителя, скажімо, Милошевича чи Януковича, змінити уряд або навіть політичний курс країни (зрозуміло, на прозахідний), але не приводили до системних змін, до кардинальної перебудови суспільства. Незважаючи на те, що цим виступам, а фактично ретельно спланованим політпроектам чи спецопераціям надавалися зовнішні ознаки революційного протесту, проте, революційного змісту в них не було, а максимальним їх результатом міг стати державний переворот. Іншими словами,

⁵ Lenin V. I. Promova i rezolyutsiya z pryvodu zayavy hrupy narodnykh komisariv pro vykhid z Radnarkomu [Speech and resolution on the statement of the group of people's commissars about the withdrawal from the People's Commissars], Povne zibrannya tvoriv, Perek. z p'yatoho rosiys'koho vydannya, Kyjiv, Vyd-vo politychnoyi literatury Ukrayiny, 1973, T. 35 (zhovten' 1917 - berezen' 1918), P. 56.

⁶ Lenin V. I. Promova na mitynhu v Politekhnichnomu muzeyi [Speech at a rally in the Polytechnic Museum], Povne zibrannya tvoriv, Perek. z p'yatoho rosiys'koho vydannya, Kyjiv, Vyd-vo politychnoyi literatury Ukrayiny, 1973, T. 37 (lypen' 1918 - berezen' 1919), P. 67.

⁷ Khobsbaum É. Ékho «Marsel'zy» [Echo of Marseilles], Per. s anhl. Ahal'tseva. N. H. Doycher Y. Nezavershennaya revolyutsyya, Moskva, «Ynter - Verso», 1991, P. 46, 81.

⁸ Revolutions. Theoretical, comparative, and historical studies, ed. by Jack A. Goldstone, San Diego et al.: Harcourt Brace Jovanovich, 1986, P. 322.

«кольорові революції» - це, зазвичай, псевдореволюції, які лише застосовують риторику, символи, мобілізацію мас та інші зовнішні атрибути революцій, але не здійснюють кардинальних соціальних і економічних перетворень у суспільстві.

Висновки. Тоді постає питання: чому для таких задалегідь і спеціально підготовлених проектів використовується термін «революція», який ще 20 – 25 років піддавався анафемі? На наш погляд, навіть тоді науковці на Заході, які професійно досліджували феномен революцій і загалом вельми неприхильно ставилися до них, як таких, не могли не визнати їх ролі в історії. Ось якими словами закінчив книжку «Революції. Теоретичні, порівняльні та історичні дослідження», видану ще 1986 року, її редактор Джек Голдстоун (США), один із найбільш авторитетних сучасних дослідників революцій: «Чи вважаємо ми, що вади революцій є більшими, ніж їх досягнення, чи ні, ми не можемо недооцінювати їх важливості в створенні політичної та економічної організації більшості людства. Революції створили сучасні форми правління найбільш могутніх держав світу й змінили долю менш крупних країн. Віра в революцію як символ відродження та визволення залишається потужною політичною силою». Як бачимо, тут підкреслений важливий момент, а саме: для багатьох поколінь людей слово «революція» асоціюється з боротьбою за свободу, визволення, здобуття незалежності, за встановлення справедливості. Отже, це слово вже давно стало символом, мемом, синонімом боротьби за справедливу й шляхетну справу. Сучасні політтехнологи, виконуючи відповідне соціальне замовлення впливових кіл, цинічно використовують щирі прагнення людей до свободи та справедливості для досягнення цілей, які, як правило, не мають нічого спільного з цими прагненнями.

Sych Alexandr. The Metamorphosis of the one concept.

Research objective. In article evolution of such concept as "revolution" in the academic and public discourse in the context of political and sociocultural transformations of XX - the first decades of the 21st centuries is considered. **Main methods of research.** There should be mentioned, except general scientific method (including the analysis and synthesis, induction and deduction) such as the *historical method*, based on the principle of historicism, and *comparative one*. **Scientific novelty.** For the first time the author has tracked as the relation to the concept "revolution" in the last decades changed and also has specified as this concept is used by cynical politicians for manipulation with public consciousness and mobilization of protest moods for the purpose of change of political regimes and ruling elites in a number of countries. It should be noted that up to the late 20th century there were traced two tendencies concerning the phenomenon of revolution. It goes without saying that the socialist countries were heavily involved in the revolutions and, relevantly, evaluated them as a definitely pro-

gressive phenomenon – «engines of history». Simultaneously, the Western countries strongly opposed revolutions; what is more, they conducted special investigations to prevent their occurrence. Since the late 1980's the situation began to radically change both in the former Soviet Union and the West. Furthermore, this concept has shifted to its positive essence; let's take the example of «Velvet Revolutions».

It would be dubious to categorize so-called «color revolutions» as true ones, since they were applied as specific technologies to oust unwanted leaders or political regimes (including organizing coups) in addition to introducing the Western political and economic model. They are considered to be pseudo-revolutions, which applied only rhetoric, symbols, mass mobilization and other trappings of the revolution, without making any drastic social and economic changes in the society.

Regrettably, contemporary political technologists cynically abuse people's sincere aspirations for freedom and justice, which are closely associated with the concept of «revolution». Therefore, the well-known American sociologist and political scientist, one of the leading authorities on the study of revolutions, Jack A. Goldstone many years ago wrote: «The belief in revolutions as a symbol of rebirth and liberation remains a powerful political force».

Conclusions. The author has called in question the widespread term "velvet revolutions" and has disclosed his ambiguous character and also has paid attention - on the example of "color revolutions" - to the frequent practice of the pseudo-revolutions that depreciate the concept "revolution" which in the minds of many generations of people usually is associated with fight for freedom and justice.

Key words: concept of «revolution», «velvet revolutions», «color revolutions», pseudo-revolutions, the concept of revolutions.

Сич Олександр - професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії Нового та новітнього часу Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Коло наукових інтересів: міграційні процеси в ХІХ - ХХ століть, імміграція в Канаді, наслідки Першої світової війни, доля демократії в ХХ столітті, проблеми революцій у світовій історії, методологія дослідження, періодизації та викладання всесвітньої історії. Автор понад 270 навчальних посібників, наукових публікацій, рецензій українською, російською, англійською, німецькою, словацькою та румунською мовами.

Alexandr Sych – Professor, Doctor of History, Head of the Department of Modern and Contemporary History of Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University, expert in World History. Field of scientific research: migration processes in the XIX-XX centuries, immigration in Canada, World War I consequences, democracy's fate in the XX century, issues of revolutions in world history, methodology of studying, periodization and teaching of world history. O. Sych has published over 260 manuals, scientific papers and reviews in Ukrainian, Russian, English, German, Slovak and Romanian.

Received: 24.10.2017

Advance Access Published: November, 2017

© A. Sych, 2017